

УДК 343.121.4

Немченко С. С., к.ю.н., доцент

Теоретико-правові основи правової допомоги

У статті досліджено основи поняття правової допомоги у законодавстві і наукових теоріях, здійснено відмежування даного поняття від суміжних категорій. Подано авторське визначення поняття правової допомоги.

Ключові слова: правова допомога, юридична допомога, права і свободи, правовий інститут.

В статье исследованы основные понятия правовой помощи в законодательстве и научных теориях, произведено отграничение данного понятия от смежных категорий. Подано авторское определение понятия правовой помощи.

Ключевые слова: правовая помощь, юридическая помощь, права и свободы, правовой институт.

In this article analysis basic concepts legal aid in legislation and sciences theory, done delimitation this concepts but a mortgage categories. Posted authors definition in the concepts legal aid.

Key words: legal aid, juridical help, rights and freedom, legal institute.

Актуальність теми. Правова допомога як окремий інститут, об'єднуючий різноманітні відносини, спрямовані на захист прав і свобод людини і громадянина, виступає одним з механізмів реалізації конституційних норм та міжнародних принципів. Проте, теоретико-правова сутність даного інституту зумовлює наявність широкого понятійно-теоретичного інструментарію, схожих за змістом, але різних за сутністю термінів і категорій, які відображені у законодавстві. Уточнення теоретико-правових основ інституту правової допомоги виступає актуальною науковою проблемою, оскільки від правильного розуміння понятійно-категоріального апарату залежить правозастосовна практика. У той же час, наукова зумовленість теоретичного розуміння інституту правової допомоги полягає у законодавчому забезпеченні правової допомоги, коли дана категорія відображена у нормативно-правових актах і здійснює регуляторний вплив. У цьому контексті надзвичайно важливим є точне розуміння термінів і понять, котрі здійснюють юридично значимі функції у законодавстві України.

Стан наукової розробки проблеми. Останнім часом в юридичній науці до досліджень теоретичних проблем інституту правової допомоги спричиняються вчені конституціоналісти, адміністративісти, фахівці сфери кримінально-правових наук, цивільного права тощо. Серед таких науковців слід відзначити роботи Л.М. Белкіна, О.М. Гнатів, Т.І. Ільїної, В.М. Ісакової, П.М. Рабіновича, В.С. Личко, Т.В. Омельченко, Н.В. Хмелевської та інших. Проте, попри значну розробленість проблеми, невирішеними залишаються питання розмежування теоретичного інструментарію у нормативно-правових актах та інші проблеми теорії правової допомоги.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження теоретичних проблем правової допомоги та особливостей її визначення у законодавстві України. Завданням даної статті є формулювання авторського тлумачення поняття правової допомоги.

Результати досліджень. Правова теорія на сучасному етапі розвитку юридичної науки активно запозичує міждисциплінарне бачення основних понять і категорій, що приводить до запозичення методологій й збагачення фундаментальної юридичної науки. У той же час важливою науковою проблемою у цьому процесі є запобігання ототожнення багатьох суміжних понять, що спрямоване уникненню викривленого бачення сутності. Це безпосередньо стосується таких понять, як «правова допомога», «юридична допомога», «правовий захист» тощо.

Юридична природа права на правову допомогу містить у своєму нормативному змісті єдність матеріального і процесуального начал, воно може розглядатися як право - гарантія, яке повинно забезпечити належні юридичні умови для послідовної реалізації права і ефективного досягнення громадянами юридичних цілей [1, с. 18-19].

До офіційного оприлюднення Конституції України 1996 р. використовувався термін «юридична», але внесення у ст.59 Конституції України поняття «правова» спонукало законодавця поступово у нормативно-правових актах замінювати «юридичну» на «правову» допомогу. Хоча і в деяких нормативно-правових актах ще залишається термін «юридична». Наприклад, у КПК 1961 р. використовувалися два терміни: «юридична» і «правова» допомога. Причому, коли стосувалося адвоката, застосовувався термін «юридична допомога». У тих же випадках, коли йшлося про фахівців у галузі права - «правова допомога» (статті 44, 48, 61, 69 та ін.). У законі України «Про судоустрій і статус суддів» у ст.10 дублюються положення Конституції України «1. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. 2. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Порядок та умови надання правової допомоги визначаються законом. 3. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах в Україні діє адвокатура». У Законі України «Про міліцію» мова йде про завдання «сприяти в наданні правової допомоги» (ст.2) та забезпечення права на «юридичний захист», «у зв'язку з поданням юридичної допомоги» (ст.5). Правила адвокатської етики під поняттям «угода про правову допомогу» мають на увазі надання клієнту юридичної допомоги (ст.4 Правил адвокатської етики) [2, с. 500].

Не дає відповіді на це питання й Конституційний Суд України, який у своїх рішеннях відзначає, що «Право на правову допомогу — це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги». «... Особа ... має право на правову (юридичну) допомогу...» [3].

Водночас, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» розмежує діяльність суб'єктів надання правової допомоги за її змістом. До суб'єктів первинної правової допомоги належать органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права, які залучаються органами місцевого самоврядування та створені ними спеціалізовані установи, які є неприбутковими організаціями. Зазначені особи надають правову допомогу, яка не пов'язана із зверненням, розглядом та вирішенням справи у суді. Суб'єктами вторинної правової допомоги вважаються центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом; адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору. Вони надають допомогу особам у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення. Відтак, об'єднання громадян, створені для здійснення та захисту своїх прав і свобод, можуть надавати як первинну, так і вторинну правову допомогу [4].

У доктринальних дослідженнях існують значні розходження щодо визначення поняття «правова допомога» й розмежування його із суміжними поняттями. Так, І.В. Головань, виступаючи з критикою Н.О. Обловацької, зазначає, що «вираз «юридична допомога населенню» виглядає дещо архаїчно і аж надто віддає радянським минулим. Не зовсім зрозуміло, чому авторка застосувала у визначенні термін «юридична допомога» замість передбаченого Конституцією терміна «правова допомога». Можна погодитися, що терміни фактично збігаються, але саме у дефініціях слід бути макси-

мально точним» [5, с. 12].

У той же час, Р.С. Титикало зазначає, що поняття «правова» та «юридична» допомога є досить близькими по суті, але не є тотожними. Перше поняття, на думку автора, є більш прийнятним для сфери міжнародного права. Допомога, яка надається державою громадянам для успішної реалізації їх прав і свобод та захисту законних інтересів, на думку автора, правильно визначати як «юридична» [6, с. 294].

Проте, В. Ю. Панченко пропонує таку класифікацію правової допомоги особистості за різними критеріями. Слід відзначити, що в Конституції Російської Федерації використовується поняття «юридична допомога», тому російські спеціалісти, зокрема В. Ю. Панченко, оперують саме поняттям юридичної допомоги. Вчений розглядає види юридичної допомоги по відношенню до особистості як суб'єкта правової допомоги. Проте його позиція може поширюватися на правову допомогу не тільки індивідуальним, але й колективним суб'єктам [7].

У цьому ж руслі А.М. Баранов та П.Г. Марфіцин характеризують юридичну допомогу як сприяння громадянам, посадовим та юридичним особам у вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням норм права. Найбільш розповсюдженою згадані автори вважають юридичну допомогу, що поділяється: а) в кримінальному процесі - захисник обвинуваченого (підозрюваного), представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; б) в цивільному процесі - представник позивача, відповідача або третьої особи; в) в господарському процесі - представник позивача або відповідача; г) в адміністративному процесі - представник громадянина в державних органах, надання консультацій, довідок; д) інша допомога - складання заяв, скарг та інших документів [8]. Не відкидаючи доцільності поділу юридичної допомоги за окремими процесами, поділяємо думку Н.В. Хмелевської про те, що є нелогічним ототожнювати її зміст із функціями надавачів такої допомоги [9, с. 144].

Відсутність чіткого визначення поняття «юридична допомога» як у законодавчих актах, так і у наукових дослідженнях підштовхує до пошуку такої дефініції на основі розкриття логічного значення слова «юридичний» з метою виявлення змісту означеної допомоги. Лінгвістика слова «юридичний», що, як відомо, походить із латинського «судовий», розкривається як «пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням; правничий, правознавчий; має офіційне право на що-небудь» [10, с. 517].

Саме правознавчий зміст допомоги у категорії «юридична допомога» вказує на обов'язковість її правової аргументації, тобто «прив'язки» до конкретного законодавства, правових норм, наявності можливості та способу їх практичного застосування, оскільки лише за таких умов вона матиме офіційну прерогативу. Це призводить до твердження про те, що допомога не є юридичною (не може бути надана як юридична, не може бути ідентифікована), якщо відсутня відповідна правова основа її надання. Оскільки окрема юридична допомога є такою, що необхідна в безпосередній момент людині, громадянину, особі і виникла за певною правовою обставиною, то її зміст опирається на певну, визначену законодавством правову норму, що за змістом відповідає потребі у цій допомозі. За таких фактичних обставин очевидним є те, що конкретна юридична допомога як така стосується відновлення прав і свобод не взагалі, а певного, конкретного права чи свободи людини, громадянина, особи за окресленою правовою нормою, що відповідає змісту потреби у допомозі. З цих підстав Н.В. Хмелевська визначає юридичну допомогу як аргументовану законодавством, правовими нормами та/чи практичним їх застосуванням, конкретизовану правознав-

чим змістом допомогу, спрямовану на забезпечення реалізації, захисту або відновлення конкретного права чи свободи людини, громадянина, особи [9, с. 145].

Порівнюючи поняття «право на правову допомогу» та «право на отримання правової допомоги», важко знайти якусь відмінність. Адже коли йдеться про право кожного на правову допомогу, то вочевидь, мається на увазі, що така допомога повинна не лише бути задекларованою можливістю для суб'єкта цього права, а й фактично отримана ним. На думку В.М. Ісакової, точнішим є формулювання, що кожен має право саме на «отримання правової допомоги», адже термін «правова допомога» може означати не тільки суб'єктивне право, а й увесь інститут правової допомоги. А «отримання правової допомоги» сприймається не так двозначно й цілком певно вказує на право окремої людини, яка отримує правову допомогу [11].

Дискусію викликає і застосування термінів «допомога» та «послуга». Слово «послуга» у тлумачних словниках розкривається як дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому, а також служіння, слугування. Слово «допомога» - сприяння, підтримка в чому-небудь, захист, порятунок у біді [13, с. 319].

Як відмічають А.В. Воробйов, А.В. Поляков, Ю.В. Тихонравов, послуга і допомога – це надання блага. При цьому різницю між ними вони вбачають не в характері блага, а в підставах його надання. На думку вчених, відношення допомоги покладають на особу, яка її надає, обов'язок діяти певним способом, забороняють відмовитися від надання допомоги, встановлюють відповідальність за порушення певних вимог. У той же час особа, яка надає послугу, має право відмовитися від співробітництва з клієнтом, тобто має значно більшу свободу у відносинах з ним [14, с. 68-69]. А. Чебаненко вважає, що «надання правової допомоги» і «правові послуги» принципово відмінні поняття за змістом і суттю. Перше - це вид професійної діяльності, друге - різновид підприємницької діяльності [15, с. 28]. Т.В. Варфоломеева відмічає, що таке відношення до правової допомоги знижує її значення в державі до рівня побутових послуг, що на думку автора, неприпустимо [16, с. 38]. Ми також підтримуємо думку Т.В. Омельченко про те, що поняття «правова допомога» у законодавстві з'явилося певної мірою «загадково» та «випадково», але це призвело, навіть до посилення правового захисту особи. «Правова допомога» є більш ширшим за змістом ніж «юридична допомога», остання є складовою інституту правової допомоги [2, с. 504].

В одних випадках конституції зарубіжних країн передбачають, що кожен має «право на правову допомогу» або ж має «право на кваліфіковану правову допомогу», а в інших – передбачено «право на отримання правової допомоги» або «право на отримання кваліфікованої правової допомоги». У Конституції Російської Федерації, наприклад, замість положення «кожен має право на кваліфіковану правову допомогу» міститься формулювання «кожному гарантується право на кваліфіковану правову допомогу». Як і в Основному Законі України так і в згаданій Конституції Російської Федерації встановлено, що законом мають бути передбачені випадки, коли правова допомога надається «безоплатно», «безкоштовно», «за рахунок держави», «за рахунок державних коштів». Тому, у приписах конституцій використовуються різні терміни, які стосуються одного й того самого права на правову допомогу. Тож слід уточнити зміст таких понять, як «право на правову допомогу» й «право на отримання правової допомоги»; поняття «правова допомога» та «кваліфікована правова допомога»; зміст понять «кожен має право на правову допомогу» й «кожному гарантується право на правову допомогу». Варто також з'ясувати, що має на увазі законодавець, коли передбачає в Конституції не просто право на «правову допомогу», а на «кваліфіковану правову допомогу». Чи означає це, що в цьому випадку йдеться про якісну оцінку правової допомоги чи про особливий вид правової

допомоги, котра надається певними суб'єктами (наприклад, адвокатами), які відповідають певним кваліфікаційним вимогам? Приміром, якщо звернутися до статті 62 Конституції Республіки Білорусь, то в ній не передбачено права на «кваліфіковану» правову допомогу, а суб'єктами, які надають правову допомогу, названо не лише адвокатів, а також «інших представників» особи, що потребує такої допомоги. Так само й у статті 59 Конституції України не йдеться про право на «кваліфіковану правову допомогу». При цьому В.М. Ісакова констатує, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, а діяльність адвокатури пов'язується з певними категоріями справ, що не можна визнати юридично бездоганним. Якщо буквально розуміти частину другу згаданої статті, то адвокатура не може надавати правової допомоги громадянам при вирішенні справ з органами місцевого самоврядування або у справах з іншими громадянами, підприємствами, установами, об'єднаннями громадян тощо. У цьому сенсі стаття 62 Конституції Республіки Білорусь дає більш повне уявлення про межі та обсяги правової допомоги громадянам [11].

Висновки. Таким чином, поняття «правова допомога» виступає предметом дискусій у доктринальних дослідженнях і створює ґрунт для ототожнень, підміни значень термінів та інших викривлених явищ. Дана проблема не усунена й у законодавстві України й багатьох інших держав. Тому, у авторському розумінні «правова допомога» - це система відносин, предметом яких є захист прав і свобод людини і громадянина суб'єктами надання правової допомоги, порядок надання якої урегульовано законодавством і яка здійснюється державою, недержавними уповноваженими організаціями та фаховими особами. Тобто ми вважаємо, що різноплановість, багатоманітність й урегульованість і диференційованість правової допомоги як явища суспільних відносин, надає можливість виокремити її у окремий специфічний правовий інститут. Перспективами подальших досліджень вважаємо компаративні дослідження теорій правової допомоги із залученням західних концепцій вчених з метою осмислити бачення феномену правової допомоги у доктринальних дослідженнях континентальної та прецедентної правових сімей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Наливайко В. С. Поняття і значення правової допомоги в Україні / В. С. Наливайко // Юриспруденція: теорія і практика. — 2009. — № 2. — С. 17 — 23.
2. Омельченко Т. В. Законодавче закріплення терміну «правова допомога» / Т. В. Омельченко // Форум права. — 2012. — № 3. — С. 500—504.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): від 30.09.2009 р., № 23-рп/2009 // Офіційний вісник України. - 2009. - № 79. - Ст. 2694.
4. Гнатів О.М. Поняття правової допомоги за законодавством України / О.М. Гнатів // Правопорядок у державному та суспільному розвитку: національний та міжнародний вимір: Збірник матеріалів юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція» — www.LegalActivity.com.ua, м. Київ, 24 лютого 2012 року. Тези наукових доповідей. — К., 2012. -268 с. — С. 136-139.
5. Головань І. В. До питання про поняття адвокатської діяльності / І. В. Головань // Адвокат. - 2012. - № 1 (136). — С. 12-15.
6. Титикало Р. С. Детермінація визначення «Правова та юридична допомога» в теорії адміністративного права / Р. С. Титикало // Кримський юридичний вісник. - 2008. — № 1 (2). — С. 292-296.
7. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности: общетеоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Ю. Панченко. — Красноярск, 2004. — 30 с.
8. Баранов А.М. Словарь основных уголовно-процессуальных понятий и терминов [Електронний ресурс] / А.М. Баранов, П.Г. Марфицин // «Правовые технологии». - Режим доступу: <http://www.lawtech.agava.ru/pub/buppdic/g0000313.htm>

9. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги // Вісник Академії адвокатури України. - №. 3 (25) – 2012. – С. 143 – 149.
10. Межа: Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь, 2001. – 1440 с.
11. Ісакова В.М. Порівняльний аналіз поняття «правова допомога» в Конституціях України, Росії і Білорусії // Матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції / 29-30 квітня 2011 року – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011 – 153 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К. ; Ірпень : Перун, 2005. – 1728 с.
13. Воробьев А.В. Теория адвокатуры / А. В. Воробьев, А. В. Поляков, Ю. В. Тихонравов. - М. : Изд-во «Грантъ», 2002. – 496 с.
14. Чебаненко А.Н. Правова допомога і правові послуги - «дві великі різниці» / А.Н Чебаненко // Закон і Бізнес. - 2001. - № 7. – С. 28-29.
15. Варфоломеева Т.В. Защита в уголовном судопроизводстве / Т. В. Варфоломеева. – К.: Ин-т адвокатуры при Киевском ун-те им. Тараса Шевченко, 1998. – 204 с.

УДК 342.9

Манжула А. А., професор кафедри конституційного, адміністративного та господарського права Кіровоградського інституту державного та муніципального управління Класичного приватного університету, к.ю.н., доцент

Особливості взаємодії науково-дослідних установ з органами державної влади

У статті з метою досягнення мети наукового дослідження на основі аналізу наукових позицій вчених та чинного правового поля встановлено особливості взаємодії науково-дослідних установ з органами державної влади. Окреслено ознаки такої взаємодії. Акцентовано увагу на роботі спеціалізованого органу з питань взаємодії Мережі регіональних центрів з інвестицій та розвитку. Зроблено висновок про відсутність належного рівня правового врегулювання взаємодії науково-дослідних установ з органами державної влади.

Ключові слова: науково-дослідна установа, органи державної влади, взаємодія, особливості, ознаки, шляхи, форми.

В статье для достижения цели научного исследования на основе анализа научных позиций ученых и действующего правового поля установлены особенности взаимодействия научно-исследовательских учреждений с органами государственной власти. Определены признаки такого взаимодействия. Акцентировано внимание на работе специализированного органа по вопросам взаимодействия Сети региональных центров по инвестициям и развитию. Сделан вывод об отсутствии должного уровня правового регулирования взаимодействия научно-исследовательских учреждений с органами государственной власти.

Ключевые слова: научно-исследовательское учреждение, органы государственной власти, взаимодействие, особенности, признаки, пути, формы.

In an article for the goal of scientific research based on analysis of the scientific positions of scientists and the existing legal framework established features of the interaction of research institutions with public authorities. Identify signs of such interaction. The attention to the work of a specialized body on the interaction network of regional centers for Investment and Development. The conclusion about the absence of an adequate level of legal regulation of cooperation of research institutions with public authorities.

Keywords: research institution, public authorities, cooperation, particularly, signs, way, shape.